

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

Doç.Dr.Muharrem ÇELEBİ

Hiç şüphesiz bu eserler, Arap gramerini çok kısa bir şekilde özetleyen kitap veya kitapçıklardır. Arap filolojisinde bu muhtasarlar veya mukaddimelerin önemli bir yeri vardır. Arapça öğretiminde bu kitaplardan çok istifade edilmiştir. Mahiyeti itibariyle Arap gramerine bir giriş, bir önsöz olarak telâkki edebileceğimiz bu gibi eserler, ilk plânda mübtediye öğretilmesi gerekli mevzuları veciz bir şekilde sunmaktadır. Hangi kitabın muhtasar, hangisinin mufassal olduğu hususunu tesbit, her ne kadar subjektif bir seçim ise de, biz burada, azami 40-50 sayfa civarında olan kitapçıkları esas aldık. Zira hacmi genişlettiğimiz takdirde, gramer kitaplarının büyük bir kısmını incelemek gibi bir durum ortaya çıkacaktı ki, bunun da ne kadar meşakkatli olacağı âşikârdır. Bize ulaşan en eski muhtasar Halêf el-Ahmar (180/796)'ın el-Mukaddime'sidir ¹. 29 baptan oluşan bu mukaddime çok muhtasar bir şekilde nahvi özetlemektedir ². Bunu sırasıyla el-Cermî (225/839)'nin el-Mukaddimesi ³ ve en-Nehhâs (338/949)'ın et-Tuffâha ⁴ isimli eserleri takip etmektedir.

Muhtasarların Tasnifi

1- Şekil İtibariyle

Adı geçen eserleri çeşitli şekillerde tasnif edebiliriz. Biz burada, iki tür sınıflama yapmanın uygun olacağını düşündük. Önce onları şekil ve yazım açısından gruplara ayıralım:

A-Düz yazı (nesir) şeklinde telif edilen muhtasarlar:

Bu sınıf içerisinde "mukaddime", "muhtasar" ve diğer başlıklarla kaleme alınmış eserleri dahil edebiliriz. Mukaddime'lere, İbn Bâbşâz ⁵ (516/1112), Muhammed b. Yahya ez-Zebîdî (555/1160) ve el-Gaznevî (581/1185)'nin mukaddimelerini ⁶; muhtasarlara, Hişâm b. Mu'âviye ez-Zarîr ⁷ (309/921), Muhammed b. Abbas el-Yezîdî ⁸ (313/925), el-Cevâlîkî ⁹ (540/1145)'nin muhtasarlarını ve diğer başlıklarla kaleme

alınan eserlere de, ez-Zemahşerî (538/1143)'nin el-Unmûzec'ini ¹⁰, İbn el-Hâcib (646/1273)'in el-Kâfiye'sini ¹¹ ve el-İsferâyîni (684/1285)'nin Lubbu'l-elbâb'ını ¹² örnek olarak zikredebiliriz.

B- Manzum olan muhtasarlar:

Bu başlık altında, "elfiyye", "manzûme" ve diğer adlarla telif edilen eserleri toplayabiliriz. Kuşkusuz manzum nahiv muhtasarlarının en meşhuru İbn Mâlik (672/1273)'in "el-Elfiyye" adı ile tanınmış olan "el-Hulâsa"¹³ sıdır. İbn Mâlik'ten önce, İbn Mu'tî (628/1230) de "el-Elfiyye"¹⁴ başlığında manzum muhtasar bir eser telif etmiştir. Manzum muhtasarlar için, Yahyâ el-'Amrîti (723/1323)'nin "Nazmu'l-Âcurrûmiyye"¹⁵ sini, Abdullah b. Muhammed eş-Şebrâvî ¹⁶ (1072/1661) ve Hasen b. Muhammed el-'Uttâr ¹⁷ (1250/1834)'in manzumelerini belirtmeliyiz. Diğer adlarla telif edilen manzumelere ise el-Harîrî (516/1112)'nin "Mulhatu'l-i'râb"¹⁸ ını misâl olarak verebiliriz.

2- Metod ve Muhteva İtibariyle

Muhtasar nahiv kitaplarına metod ve muhteva açısından baktığımızda, ilk planda filologların iki tür metod uyguladıklarını görüyoruz.

A- Nahvi baplara ayırarak özetleyenler :

Bu grupta daha çok ve daha yaygın eserler yer almaktadır. Bunlara örnek olarak, Halef el-Ahmar (180/797), el-Cermî (225/839), el-Mutarriżî (456/1063), İbn Bâşşâz (469/1076), Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail el-Mağribî (665/1266), İbn Mâlik (672/1273), Abdulazîz el-Cezûlî (677/1278) ve Ömer b. İsmail el-Fârikî (689/1290)'nin mukaddimelerini ¹⁹; Süleyman b. Muhammed el-Hâmîz (305/917), Muhammed b. Abbâs el-Yezîdî (313/925) ve İbn es-Serrâc (406/1015)'in muhtasarlarını zikredebiliriz²⁰. Bunlara es-Sanhâci ²¹ (723/1323)'nin el-Âcurrûmiyye'si ²² ve İbn Hişâm (761/1359)'in "Katru'n-nedâ"²³ sını ilâve edebiliriz.

B- Nahvi âmil, ma'mûl ve i'râb açısından inceleyenler:

Bu tür eser yazan dilciler, gramere öncelikle, âmil, ma'mûl ve i'râb açısından bakmışlar ve baplara bu tasnif içinde yer vermişlerdir. Bu tür filolojik çalışmaların, ilk türe nazaran daha sonraları başladığını müşahede etmekteyiz. Kâtip Çelebi, en eskî avâmil kitabının İbn Fâris (395/1004)'e ait olduğunu ve onu sırası ile el-Curcânî (471/1078) ve el-Kayravânî (479/1086)'nin takip ettiğini belirtir ²⁴. el-Birgivi (981/1573) de, İzhârû'l-esrâr adlı muhtasarını, bu metoda göre telif

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

etmiştir²⁵.

Telif Sebepleri :

Kuşkusuz , bütun gramer kitaplarının ilk gayesi, dil öğretimini sağlamak veya ona yardımcı olmaktır. Biz burada, neden mufassal eserler değil de, muhtasar eserler telif edilmiştir meselesine açıklık getirmek istiyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, muhtasarlar, Arap gramerine bir giriş, bir önsöz, çok kısa bir özet mahiyetinde eserlerdir. Bu kitaplara göz attığımızda, konu başlığının hemen altında, mevzunun kısa bir tarifi, bazan bir örnek ve veciz bir açıklama ile yetinildiğini görmekteyiz. Yani, onlar ilk planda öğrenilmesi gerekli olan bilgileri en kısa metotla işlemektedirler. Bu hususu, mukaddime yazarları eserlerinde açıkça ifade etmektedirler. Meselâ İbn Bâbşâz (469/1076), el-Mukaddime'sinin sonunda:

فهذا القدر كاف في معرفة الخط من هذه المقدمة المختصرة لمن أراد الاقتصاد
(26)
ومعرفة ما لا يسع جهله .،

"Kısaca öğrenilmesi gerekli şeyleri isteyen için, bu muhtasar mukaddimededen hattı öğrenmede bu kadar (bilgi) kâfidir." demektedir. İlk devirlerde, eserlerin son derece muhtasar olmasına özen gösterilmiştir. Meselâ Halef el-Ahmer (180/796)'in el-Mukaddime'si son derece veciz olup sadece 29 baptan müteşekkildir²⁷. İbn Bâbşâz (469/1076)'ın el-Mukaddimesi ise biraz daha detaylıdır²⁸. Özellikle hicrî 6. asırdan itibaren muhtasar gramerlerin bir kısmını dâha geniş olduğunu müşahede etmekteyiz. Meselâ el-Cevâlikî (540/1145)'nin el-Muhtasar fi'n-nahv'i, el-İsferâyînî (684/1285)'nin Lubbu'l-elbâb'ı ve İbn Hişâm (761/1359)'ın Katru'n-nedâ'sı, ilk mukaddimelere oranla daha mufassaldır. Özellikle, el-Cevâlikî (540/1145)'nin el-Muhtasar fi'n-nahv'i bu hususta önemli bir yer işgal eder. Zira, bu eser benzerlerine göre muhteva yönünden oldukça zengindir. Onun ifadesi, üslûbu açık ve örnekleri boldur. Belirttiği kaidelere yer yer Arap şiirinden ve Kur'ân-ı Kerîm'den deliller getirir. Bu durumu, ilk mukaddimelerde nadiren görebiliyoruz.

Şüphesiz, az bir metinle çok şey anlatmak, oldukça zordur ve maharet ister. Son derece geniş gramer bilgilerini mübtedilere özlü bir şekilde sunmak kolay değildir. Öyle anlaşılıyor ki, ilk mukaddimeler (muhtasarlar) içinde bu durum kendini göstermektedir. Gerçi, bu muhtasar gramer kitaplarına yazılan serhlerin tamamen adı geçen eserlerin zor anlaşılmasından kaynaklandığını söylemek doğru olmaz.

O halde, bu muhtasarların neden telif edildiğini şu iki şıkta ifade edebiliriz :

1- Nahvi başlıklar halinde de olsa özetlemek; az bir metinle çok şey ifade etmek gibi ilmi bir gaye...

2- Gramer öğretiminde mübtedîlerin kolaylıkla ezberleyebileceği, öğrenebileceği bir kaideler manzumesi sunmak. Yani mübtediyi bıktırmadan ona gramerin çatisını vererek dil öğreniminde ilk merhaleyi katetmek ki buna da dil öğretimine en iyi metodla hizmet edebilme gayesi diyebiliriz.

Bazen bu gayeleri bizzat müellifin kendisinden de öğreniyoruz. Meselâ Halef el-Ahmar (180/796) bu mevzuya şöyle değiniyor :

« لما رأيت النحويين وأصحاب العربية جميعين قد استعملوا التطويل وكثرة العلل وأغفلوا ما يحتاج اليه المتعلم المبلغ في النحو من المختصر والطرق العربية والمأخذ الذي يخف على المبتدىء حفظه ويعمل في عقله ويحيط به مهمه فأعملت النظر والفكر في كتاب أولفه وأجمع فيه الأصول والأدوات والعوامل على أصول المبتدئين ليستغني به المتعلم عن التطويل فعملت في هذه الأوراق ولم أدع فيها أصلا ولا أداة ولا حجة ولا دلالة الا أمليتها فيها فمن قرأها وحفظها وناظر عليها علم أصول جميع النحو كله بما يصلح لسانه في كتاب يكتبه أو شعر ينشده وخطبة أو رسالة ان الفها وبالله التوفيق »

Burada Halef el-Ahmar, bütün Arap filologlarının, mübtedîlerin muhtaç olduğu ve onlara hıfzı kolay gelecek muhtasar gramer eserleri yerine detaylı, izahlı bir metod itti haz ettiklerini gördüğünü; bundan dolayı kendisinin gramerin esaslarını kapsayan ve mübtedîleri uzun şerhlerden kurtaran bir kitap telif etmeyi düşündüğünü; bunun neticesinde de nahvin özeti şeklinde eserini yazdığını ifade ediyor. Sonunda da bunu okuyanın, ezberleyen ve üzerinde düşünenin, kendisinin lisasını ıslah eden nahiv kaidelerinin tamamını öğreneceğini iddia ediyor.

Dikkat edilirse, Halef el-Ahmar'ın ifadelerinde muhtasar gramerlerin telifi için belirttiğimiz iki husus da bulunmaktadır. O, "Nahivciler ve Arapçayla ilgilenenler, mübtedînin muhtaç olduğu muhtasar nahvi, Arapça metodları ve kaynakları unuttular." derken

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

Arap filologlarını tenkid ediyor; dolayısıyla kendisinin bu boşluğu dolduracağını açıklıyor. Hemen akabinde de mübtedînin isteğine (ihtiyacına) cevap veren eserini onun kolaylıkla ezberleyebileceğini zikrederek kitabın yazılış sebebini dile getiriyor.

Öyle anlaşılıyor ki ilk muhtasar nahiv kitaplarına yazılan şerhler tamamen onların anlaşılmadığından kaynaklandığını söylemek doğru olmaz. Bu eserlerin bir kısmını okuduğumuzda anlamada pek güçlük çekmiyoruz. O halde muhtasarlara yazılan şerhlerin şu iki gayeyi gerçekleştirmek amacıyla kaleme alındığını söyleyebiliriz :

1- Gramerde ilk plânda öğrenilmesi gereken bilgileri ezberleyen, verilen kaideleri anlayan mübtedîye daha fazla, daha detaylı malumatı tedricen sunmak.

2- Telif edilen muhtasar eserin kapalılığı ve anlaşılma güçlüğünden dolayı onları açıklamak, şerhetmek.

Burada birinci sebeple yazılan şerhlere misal olarak İbn Bâbşâz'ın el-Mukaddime'sine bizzat kendisi tarafından yazılan "el-Cümel el-Hâdiye fi şerh el-mukaddime" ³⁰ sini; İbn Hişâm'ın eseri Katru'n-nedâ'ya şerhini verebiliriz. İkinci gayenin tahakkuku için yazılan şerhlere de en çarpıcı örnek, İbn el-Hâcib'in eseri el-Kâfiye'ye yazdığı şerh³¹, ona yazılan diğer şerhler ve İsferyâni'nin Lubbu'l-elbâb'ının şerhleridir ³².

Metodları

1- Nahvin Babları Açısından

Aralarındaki farklılıklar nazarı itibare alınmazsa muhtasar nahiv kitapları arasında büyük bir benzerlik görülmektedir. Kuşkusuz bu durum, filologlar arasındaki hoca-talebe münasebetleri ve birbirlerinin eserlerinden faydalanmadan kaynaklanmaktadır. Bununla beraber metod açısından bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Özellikle nahvin bir takım kısımlara bölünmesinde motamot bir birliğin olduğunu ifade etmek çok zordur. Bu hususu daha açık bir şekilde ortaya koymak için bazı örnekler vermek, sanırım faydalı olacaktır. Değişik asırlarda telif edilen üç muhtasarı, müelliflerinin vefat tarihlerine göre ele alalım :

Halef el-Ahmar (180/796)'ın el-Mukaddimesi, İbn Bâbşâz (469/1075)'in el-Mukladdimesi ve el-Cevâlîkî (540/1145)'nin el-Muhtar fi'n-nahvi'nin bablarına bir göz atalım :

Halef el-Ahmar konuya şöyle başlar :

،، العربية على ثلاثة اسم وفعل وحرف جاء لمعنى وهذا الحرف هو الأداة التي بها ترفع وتنصب وتخفض الاسم وتجزم الفعل . فالرفع زيد ومحمد وأخوك وأبوك والنصب زيدا ومحمدا وأخاك وأباك والخفض زيد ومحمد وأخيك وأبيك والجزم للأفعال دون الاسماء ... (33)

Sonra bablara geçer:

،، باب الحروف التي ترفع كل اسم بعدها وهي : إنّما وكأتما وهل وبهل وهو وابن وحيث ومتى وحتى وان ولكن الخفيفتان وأو وحبذا ونعم وبئس وكم وبك ولمن وذلك وذاك وأولئك ونحن واشتق منها تقول : انما إِبوك أخونا وإنما أخوك صديقنا ... (34)

Babların isimleri ve sıralanması ise :

باب الحروف التي ترفع كل اسم بعدها .

،، ،، ،، تنصب كل شيء أتى بعدها وهي : رأيت وظننت ...

،، ،، ،، تخفض ما بعدها من اسم وأخبارها ...

،، حروف الجزم وهي : لم ...

،، وجوه الرفع : الرفع يأتي عن ستة وجوه لاغير وهي الفاعل ...

،، وجوه النصب : والنصب يأتي من اثني عشر وجها وهو المفعول ...

،، تفسير ستة أوجه .

،، ،، النصب .

،، حد المضاف .

،، الخفض .

،، إن وأخواتها .

،، كان وأخواتها .

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

الندبة .	حروف الاشارات .
الاستثناء وحروفه .	الحروف التي تقتضي الفاعل .
التحقيق .	المفعول .
مد ومدد .	الجواب بالفاء .
حروف النسق .	الحروف التي تنصب الافعال .
ما لا ينصرف .	الحكاية .
ما كان على فعّان وفعلان .	النداء المفرد .
مفاعيل .	النداء المنسوب .
	النداء المضاف .

Bu şekilde Halef el-Ahmar 29 babla nahvi kısaca özetlemektedir. İbn Bâbşâz (469/1076) şu şekilde mevzuya girer ve nahvin fasıllarını bildirir.

النحو علم مستنبط بالقياس والاستقراء من كتاب الله سبحانه والكلام الفصيح . والغرض به معرفة صواب الكلام من خطئه وفهم معاني كلام الله عز وجل وفوائده والطريق الى تحصيله تكون بأحكام أصوله وتقديم الأهم فالأهم من فصوله ، والأهم منها معرفة عشرة أشياء وهي الاسم والفعل والحرف والرفع والنصب والجر والجزم والعامل والتابع والخط .

فصل الاسم

الاسم ما ابان عن مسمى شخصا كان أو غير شخص مثل : رجل وامرأة وزيد وهند ونحوه من المرئيات ، وعالم ومعلوم ونحوه من الصفات وعلم وقدرة ونحوه من المعاني ، وانما لقب هذا النوع اسما لانه سما بالمسمى فأوضحه وكشف المعنى . (35)

Görüldüğü gibi, İbn Bâbşâz gramerde kendine göre en mühim olan 10 fash isim, fiil, harf, ref, nasb, cerr, cezm, âmil, tâbî ve harf olarak belirtmektedir. Halef el-Ahmar'ın nahvi baplar şeklinde taksim meto-

dunu takib etmiyor. Onu baplardan çok geniş olan fasillara ayırıyor. O, Halef el-Ahmar'ın aksine mevzuya harfle değil de isimle başlamaktadır. Ayrıca "hatt" faslı diye belirttiği fasılda yazım kaideleri ve sarfa yer vererek gramerine bir yenilik getiriyor.

el-Cevâlîkî (540/1145) ise eserine şöyle başlar :

« ، الكلام كله ثلاثة أشياء : اسم ، وفعل ، وحرف جاء لمعنى . فالاسم ما حسن فيه حرف من حروف الجر ، او كان عبارة عن شخص . فحرف الجر نحو قولك : هذا رجل ، وهذه امرأة . والفعل ما حسن فيه قد ، او كان أمرا او نهيا . فاما قد فنحو قولك : قد قام ، وقد قعد ، وقد يقوم ، وقد يقعد وكونه أمرا او نهيا نحو قولك : قم واقعد ولا تقم . والحرف ما لم يحسن فيه علامات الاسماء ، ولا علامات الافعال . وانما جاء لمعنى في غيره نحو : هل ويل . لا تقول : قد هل ولا من هل ، ولا تأمر به ، (36)

Onun babları sıralaması ise :

باب المعرب والمبني .	«	النكرة والمعرفة .
«	«	الموصول والصلة .
«	«	الحروف الموصولة .
«	«	أقسام الافعال .
«	«	التثنية .
«	«	معرفة الاسماء المرفوعة .
«	«	المبتدأ .
«	«	ذكر الجمع .
«	«	جمع التذكير .
«	«	جمع التأنيث .
«	«	المفعول الذي جعل الفعل حديثا عنه .

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

- كان واخواتها
- ان واخواتها
- لا في النفي
- معرفة الاسماء المنصوبة
- المفعول المطلق
- المفعول به
- المفعول فيه
- ظرف الزمان
- ظرف المكان

tertibiyile başlar ve sayı itibariyle 69'a ulaşır. Bu sıralamadan anlaşılacağı üzere el-Cevâlîkî bütün filologlar gibi kelamın tarifiyle mevzu-ya girer, irâb hakkında bilgi verdikten sonra daha ziyade sarfa ait konuları; daha sonra sırasıyla merfûları, mansûpları, tâbîleri, nasb ve cezm edatlarını, câmid fiilleri, gayrı munsarıfı, adedi, "kem"i, te'kit nunlarını, nesebi, tasğiri ve diğer konuları inceler. el-Cevâlîkî'nin metodu hemen hemen günümüzün klasik bap tertibine uygundur. Bundan şöyle bir neticeye ulaşabiliriz : Hicrî altıncı asırdan itibaren telif edilen muhtasarlarda ilk devirlerde yazılan mukaddime ve muhtasarlara göre hem metod yönünden daha gelişmiş, hem de bilgi açısından daha zengindirler.

Kısaca bu âna kadar sunulan örnekler ve bilgilerin ışığı altında şunu söyleyebiliriz : Muhtasar nahiv kitapları (gerek el-Mukaddime ve gerekse el-Muhtasar başlığı altında yazılmış olsun) nahvin baplara veya fasıllara ayrılmasında bir benzerlik içerisinde olmakla beraber tam bir birlik içerisinde değildir.

2- İstîşhâd ve Muhteva Açısından :

Halef el-Ahmar (180/796) ın el-Mukaddimesi, daha önce de ifade ettiğimiz gibi bize ulaşan ilk muhtasar nahiv kitabıdır. Bu esere istîşhad açısından baktığımızda (onun özlü olması nedeniyle) zengin olmadığını görmekteyiz. Eserinde 12 beyit zikrederek şiir ve istîşhadda bulunan müellifimiz ayrıca Kur'an-ı Kerim âyetleriyle de istîşhadda bulunmaktadır. Şimdi bu hususa aydınlık kazandırmak için bir kaç örnek sunalım :

Şiir ve Kur'an-ı Kerim âyetleriyle istîşhadda örnekler :

• باب النداء المنسوب وهو نصب كله تقول في نحو منه : يا زيد بن عمرو

ويا محمد بن عبد الله قال الشاعر في معناه :

يا فارس الميرة باسمه   ويا حبة بن عقيل (37)

• تقول : هذا عبد الله مقبلاً . وذا إشارة وعبد الله مرفوع ومقبلاً منصوب

لانه خبر المعرفة وخبر المعرفة منصوب أبداً . قال الله عز وجل في كتابه :

(قالت يا ويلتي ألد وأنا عجوز وهذا بعلي شيخاً) (38) كان خبر المعرفة (39)

Görüldüğü gibi, Halef el-Ahmar bugün "hal" dediğimiz durum bildiren kelimeye "haberu'l-ma'rife" diyor. O, ayrıca, müteaddî fiilleri "kendinden sonra gelen kelimeleri nasbeden harfler" diye isimlendiriyor⁴⁰ Benzer ıstılahlar diğer muhtasarlarda da bulunmaktadır. Mesela el-Cevâlikî nâib-i fâile "fiili hadîs anhu (müsnâd ileyh) olan meful" der⁴¹.

İbn Bâbşâz (469/1076) ın el-Mukaddimesi şiirle istişhad açısından çok farklıdır; zira o kitabında bir kez şiirle istişhadda bulunmuştur :

« جملة التنوين خمسة : تنوين تمكن مثل : زيد وعمرو ، وتنوين تنكير مثل سيويه وسيبويه آخر وصه وصه ، وتنوين عوض مثل : يومئذ وساعتئذ ، وتنوين ترنم مثل :

يا صاح ما هاج الدموع الذرفاً
ومن طلل كالاتحيمي أنهجاً
ويا ابتاعك أو عساكاً (42)

Kur'ân-ı Kerim âyetleriyle ise istişhad oldukça zengindir :

« ومنها (الحروف) ما وهي حرف ينصب الخبر في النفي عند أهل الحجاز ما دام خبرها متأخرا بعد اسمها لم يتقدم هو ولا معموله ولم تدخل الا ولا وذلك قولك : ما زيد قائماً ، و (ما هذا بشراً) (43) وترفع في لغة بني تميم ... »

el-Cevâlikî (540/1145) nin el-Muhtasar fi'n-nahv'i ise Arap şiiri ve Kur'ân-ı Kerim âyetleriyle istişhad yönünden mukaddimelere nazaran çok zengindir. O, 76 defa Arap şiiri ve 41 kere de Kur'ân-ı Kerim âyetleriyle istişhadda bulunmaktadır. Bu sayılardan da anlaşıldığı gibi bu sahada el-Cevâlikî'nin kitabı mühim bir yer işgal etmektedir. Bu eserin diğer bir özelliği de uslubunun açık ve izahlarının yeterli olmasıdır. Eski gramer eserlerinde görülen felsefî yorumlar ve açıklamalar yerine o, son derece vazih örnekler ve açıklamaları tercih etmiştir.

Şiir ve Kur'ân âyetlerinden deliller sunuşuna bir kaç örnek :

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

،، واما ان الخفيفة ، فهي الناصبة للفعل ، والفعل بعدها ايضا صلة لها . تقول :
اريد أن تقوم ، ويسرني أن تذهب . وتقول : احب أن تذهب فتضرب زيذا ،
فتعطف تضرب على تذهب . وتقول : اريد أن ازورك فيمنعني البواب فترفع
بيمنعني لانه ليس معطوفا على ازورك ، بل مستأنف مرفوع كما قال الحطيئة :
والشعر لا يستطيعه من يظلمه   اذا ارتقى فيه الذي لا يعلمه
زلت به الى الحضيض قدمه   يريد أن يعربه فيعجمه

(45) فرفع يعجمه لانه استأنفه اي : فاذا هو يعجمه . ولو نصب ، لفسد المعنى ،،
،، فاما الفاء فاذا كانت جوابا لاحد سبعة اشياء وهي : الامر ، والنهي ،
والاستفهام ، والنفي ، والتمني ، والدعاء ، والعرض ، فان الفعل ينتصب
بعدها بان المضرة . تقول في الامر : زرني فأزورك . والتقدير (زرني
فأن ازورك) ولا يجوز اظهار أن هنا ، لانه اصل مرفوض وكذلك بقية
اخواتها . قال الشاعر :

يا ناقَ سيرى عنقا فسيحا   الى سليمان فنستريحا ،، (46)
،، واعلم ان المبتدأ قد يحذف تارة ، ويحذف الخبر اخرى . وذلك اذا
كان في الكلام دلالة على المحذوف . فاذا قال لك القائل : من عندك ؟
قلت : زيد . اي عندي زيد فحذفت عندي وهي الخبر . واذا قال : كيف
انت ؟ قلت : صالح . اي انا صالح فحذفت انا وهي المبتدأ . قال الله
سبحانه : (طاعة وقول معروف) (47) اي اسرنا طاعة وقول معروف ،، (48)

Şimdi de muhtasar nahiv müelliflerinin babları veya gramer ko-
nularını nasıl inceledikleri üzerinde duralım. Bu eserlerin tamamı
"kelâm", kelim", "kelime"nin tarifi veya "Arapça"nın taksimiyle ko-
nuya girmektedirler. Önce bize ulaşan en eski Arap grameri kitabı olan
el-Kitâb'ın tarifini zikredelim. Sîbeveyh (180/796)

(49) ،، الكلام : اسم وفعل وحرف جاء لمعنى ،،

"kelâm, bir anlam ifade eden isim, fiil ve harfdır" diyor. Burada
Sîbeveyh'in kelâmdan kasdı cümle veya cümlelerden meydana gelen

söz değildir. O, kelâmı Arap gramerindeki kelime anlamında kullanıyor. Kelimenin bu şekilde üç kısma ayrılmasını Basra ve Kûfe Ekollerine mensup bütün filologlarda görmekteyiz. Halef el-Ahmar (180/796) el-Mukaddimesine

،، العربية على ثلاثة : اسم وفعل وحرف جاء لمعنى ،، (50)

"Arapça, anlamlı isim, fiil ve harften oluşan üç şeyden ibarettir" diyerek başlar. en-Nehhâs (338/949), et-Tüffâha fi'n-nahv isimli kitabında hemen hemen aynı şeyleri söyler. İbn el-Hâcib (646/1248) ise el-Kâfiyede "

،، الكلمة لفظ وضع لمعنى مفرد ، وهي اسم وفعل وحرف ،، (51)

"Kelime, tek anlam için konulan, isim, fiil ve harften ibaret olan bir lafızdır", dedikten sonra diğer muhtasarlarda göremediğim ikinci bir tasnifi kelimenin anlamını esas alarak yapmaktadır. "

،، لانها اما تدل على معنى في نفسها اولا . الثاني الحرف والاول الفعل ،، (52)

"Zira kelime ya tek başına bir mana ifade eder, ya da etmez. İkincisi (tek başına anlamsız olan) harftir". Görüldüğü gibi İbn el-Hâcib kelimeyi anlam itibariyle iki kısma ayırıyor.

1- Tek başına mana ifade eden kelimeler; 2- Tek başına bir anlam ifade etmeyen kelimeler ki bunlar harflerdir. İbn el-Hâcib bununla da iktifa etmeyip birinci kısımdaki kelimeleri de "

،، والاول اما أن يقترن بأحد الأزمنة الثلاثة اولا الثاني الاسم والاول الفعل ،، (53)

"Birincisi ya üç zamandan biriyle gelir ki bu fiildir; veya zamanla birleşmez, bu da isimdir" diyerek fiiller ve isimler olmak üzere iki kısma ayırır. Sonra "kelâm" olan cümleyi kasedederek

،، الكلام ما تضمن كلمتين بالاسناد ولا يتأتى ذلك الا في اسمين أو في اسم وفعل ،، (54)

"Kelâm (cümle) birbirine dayanan (birbirini tamamlayan) iki kelimeyi kapsar; bu da iki isimden veya isim ve fiilden oluşur" der. Böylece kelime ile kelâmı açıklar. Daha sonra ise

،، الاسم ما دل على معنى في نفسه غير مقترن بأحد الأزمنة الثلاثة ، ومن خواصه دخول اللام والجور والتنوين والاسناد اليه والاضافة و... ،، (55)

sözleriyle ismin üç zamandan birini ifade etmeyip bizzat kendisinden anlaşılmanaya dalâlet eden kelime olduğunu açıklar ve

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

onun lam-ı tarif, cer, tenvin alması, isnad olma, kendisiyle tamamlama yapılması gibi fiil ve harfde bulunmayan özelliklerini zikreder. el-İsferâyînî (684/1285) Lübbü'l-elbâb'da kelime ve cümleyi şöyle tarif ediyor :

،، اللفظ الموضوع لمعنى مفرد هو الكلمة ، ومركب فيه الاسناد وهو الحكم المفيد باحد جزئيه على الآخر ،، (56)

es-Sanhâcî (723/1323) el-Âcurrûmiyye'de cümle ve kelimenin kısımları hakkında şöyle söyler :

،، الكلام هو اللفظ المركب المفيد بالوضع واقسامه ثلاثة : اسم وفعل وحرف جاء لمعنى . فالاسم يعرف بالخفض والتنوين ودخول الالف واللام . . . .،، (57)

İbn Hişâm (761/1359) Katrû'n-nedâ'da

،، الكلمة قول مفرد ،، (58)

"Kelime tek bir sözdür" dedikten sonra bu esere yine kendisinin yazdığı şerhte (Şerh Katrû'n-nedâ'da) kelimenin dilde anlamlı cümleler olduğunu ifade eder :

،، تطلق الكلمة في اللغة على الجمل المفيدة كقوله تعالى : (كَلِمَاتُهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا) اشارة الى قوله (رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي اعمل صالحا فينا تركت) والمراد بالقول : اللفظ الدال على معنى كرجل وفرس ،، (59)

"Kelime"nin bugün de konuşma, söz, hitap anlamında kullanılışı Arapçada yaygındır. Meselâ Araplar konuşmamı sundum anlamında "elkaytu kelimetî" ibaresini kullanmaktadırlar. Hiç şüphesiz bu anlam Arap gramerindeki "kelime"nin manasından farklıdır. İbn Hişâm kelimenin cümle anlamında kullanılışını belirttikten sonra konuya şöyle devam eder :

،، . . . وهي : اسم وفعل وحرف فاما الاسم فيعرف بال كالرجل ، وبالتنوين كرجل ، وبالحديث عنه كتاء ضربتُ ،، (60)

"o, (kelime) isim, fiil ve harftir, isim ise "er-racül" de olduğu gibi "el" ile, "raculin"deki gibi tenvin ile "darabtü"daki "tü" gibi fail ile bilinir." Fail olan bitişik zamirin isim olması ilk planda mübtedî için pek açık bir

misâl olmasa gerektir. Bu hususun kapalı olduğunu hisseden İbn Hişâm onu, şerhinde şöyle ızaha çalışır :

،، ومسلمات فهذه وما أشبهها أسماء ، بدليل وجود التنوين في آخرها
وعامة معنوية ، وهي الحديث عنه كقام زيد . فزيد : اسم لانك حدثت عنه
بالقيام وهذه العلامة أنفع العلامات المذكورة للاسم ، وبها استدل على اسمية
التاء في ضربت (61) ،،

görüldüğü gibi İbn Hişâm'ın verdiği misal de pek açık olmamaktadır. Zira "Zeyd" zâhir bir isim "tü" ise bişitik zamirdir; o ne tenvin ne de "el" alır.

el-Birgîvî (981/1573) ise İzhârü'l-esrârda söylenen şeyleri tekrar ediyor:

،، اعلم اولا أن الكلمة ، وهي اللفظ الموضوع لمعنى مفرد ثلاثة : فعل ، وهو
ما دل بهيئته وضعا على احد الازمنة الثلاثة ومن خواصه : دخول قد والسين
وسوف وان ولم ولما ولام الامر ولا النهي وكله عامل على ما سيجيء . واسم
وهو ما دل على معنى مستقل بالفهم غير مقترن فيه باحد الازمنة الثلاثة
ومن خواصه : دخول التنوين وحرف الجر ولام التعريف . . . . . (62) ،،

Kelime ve kelâmdan sonra "İrâb" hakkında muhtasar sahiplerinin görüşlerinden örnekler verelim:

İrâbı, en-Nehhâs (238/949) muhtasarında şu şekilde tarif eder:

،، اعلم ان الاعراب على اربعة اوجه : على الرفع ، والنصب ، والجر ،
والجزم . فالرفع والنصب مشترك فيها الاسماء والافعال . والخفض للاسماء
خاصة دون الافعال . والجزم للافعال خاصة دون الاسماء . ،،

Metinden de anlaşılacağı üzere en-Nehhâs İrâbın ref, nasb, cerr ve cezm olmak üzere dört tür olduğunu; ref ve nasbın isimler ve filler, cerrin isimler ve cezmin de fillere has olduğunu ifade eder.

İbn Bâbşâz (469/1076), ref, nasb, cerr ve cezmi ayrı ayrı fasıllarda açıklamaktadır. O refi şu şekilde ızah eder:

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

،، الرفع : ما جلبه عامل الرفع لفظا كان او تقديرا ، وجملة علامات الرفع ، الضمة والهاو والالف والنون . فالضمة ابدا تكون في نوعين : في الاسماء السالمة والافعال المضارعة السالمة . . . . (63)

el-Cürçânî (471/1078) ise irâbdan kasdın ya hareke, ya harf veya hazf olduğunu belirtir.

،، وهو (الاعراب) اما حركة ، او حرف ، او حذف . والحركة ثلاثة : ضمة ، وفتحة ، وكسرة . والحرف اربعة : واو ، وياء ، والفاء ، ونون . والحذف ثلاثة مختصة بالفعل : حذف الحركة ، وحذف الآخر ، وحذف النون . . . . (64)

Kısaca o, irâbdan, irâb işaretlerini, harfleri ve hazfi anlıyor; bunların neler olduğunu anlatıyor. Ref'i, ref âmîlinin lafzen veya takdiren getirdiği şey, olarak tarif ettikten sonra ref alâmetinin ötre, vav, elif, ve nun olduğunu belirterek mevzuya giriyor ve aynı metolla nasb, cerr ve cezmi anlatıyor.

ez-Zemahşerî (538/1143) de şöyle tarif eder:

،، وهو اختلاف آخر الكلمة ، باختلاف العوامل لفظا او تقديرا ، واختلاف الآخر اما بالحركات نحو : جاءني زيد ، ورأيت زيدا ، ومررت بزيد . واما بالحرف وذلك في الاسماء الستة ، مضافة الى غير ياء المتكلم ، وهي ابوه ، واخوه ، وهنوه ، وحموها ، وفوه ، وذو مال . نحو : جاءني ابوه ، ورأيت أباه ، ومررت بأبيه . وكذلك البواقي (65)

Görüldüğü gibi O, irâb; âmîlin değişmesiyle kelimenin sonunda meydana gelen lafzî veya takdirî değişikliktir, dedikten sonra bu değişikliğin ya harekede veya harfte meydana geldiğini örnekler vererek belirtiyor.

el-Cevâlîki (540/1145) Irâbı, anlam ve şekil itibariyle mebnîliğin zıddı şeklinde tarif eder.

،، الاعراب ضد البناء في المعنى ، مثله في اللفظ . والفرق بينهما زوال

الاعراب لتغير العامل وانتقاله ، ولزوم البناء الحادث عن غير عامل وثباته .
فالاعراب اربعة اضرب : رفع ونصب وجر وجزم . فالرفع والنصب يشترك
فيها الاسم والفعل . والجر يختص بالاسماء ولا يدخل الافعال . والجزم
يختص بالافعال ولا يدخل الاسماء . . . . . (66)

Bu tarifi ile el-Cevâlikî, îrâbın ne olduğunu belirtmeyip onun ne olmadığını ifade ediyor; böylece diğer filologların tariflerine bir değişiklik getiriyor.

İbn el-Hâcib (646/1248) el-Kâfiye'de:

، الاعراب ما اختلف آخره به ، ليدل على المعاني المعتورة عليه . وانواعه
رفع ، ونصب ، وجر . فالرفع علم الفاعلية ، والنصب علم المفعولية ، والجر
علم الاضافة ، (67)

"Îrâb, ihtiva ettiği anlamları göstermek için kendisiyle sonu değişen şeydir" der. Bununla müreb olan kelimenin sonunun îrâbla değiştiğini anlatıyor. Görüldüğü gibi İbn el-Hâcib'in bu tarifi diğerlerine göre mübhemdir. Zira o, îrâbın tarifini îrâbla yaparak bilinmeyeni yine bilinmeyenle tarif ediyor.

es-Sanhâcî (723/1323) nin tarifinin ise kısa ve örneksiz olduğunu müşahede etmekteyiz.

، الاعراب هو تغيير أواخر الكلم لاختلاف العوامل الداخلة عليها لفظا
او تقديرا ، (68)

İbn Hişâm (761/1359) ise Îrâbı şöyle tarif eder:

، الاعراب اثر ظاهر ، او مقدر ، يجلبه العامل في آخر الكلمة ، فالظاهر
كالذي في آخر زيد في قولك : جاء زيد ، ورأيت زيدا ، ومررت بزيد .
والمقدر كالذي في آخر الفتى في قولك : جاء الفتى ، ورأيت الفتى ، ومررت
بالفتى . فانك تقدر الضمة في الاول والفتحة في الثاني والكسرة في الثالث)

"Îrâb, âmilin kelimenin sonunda meydana getirdiği açık veya kapalı bir durumdur (izdir). O, zâhir ve mukadderin anlamını örnekler vererek açıklıyor. Bu hususta İbn Hişâm'ın ifadeleri ve uslubu oldukça açıktır.

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

es-Süyûtî (911/1505) muhtasarında îrâb'ı "dilde beyan etmek; gramerde ise âmîl sebebi ile kelimenin sonunun değişmesidir" şeklinde tarif eder.

،، الاعراب لغة البيان ، واصطلاحاً تغير الآخر لعامل (70)

el-Birgivî (981/1573)'nin tarifi ise şöyle:

،، وهو شيء جاء من العامل يختلف به آخر المعرب ، وله تقسيمات اربعة متداخلة :

التقسيم الاول : بحسب الذات والحقيقة فنقول : هو اما حركة ، او حرف ، او حذف . والحركة ثلاثة : ضمة ، وفتحة ، وكسرة ... (71)

görüldüğü gibi el-Birgivî, îrâb'ın çeşitlerinde diğer filologlardan daha değişik bir taksime yer vermektedir. O birinci kısımda îrâb'ın bütün işaretlerini anlatarak diğer dilcilerden ayırır. İfadeleri açık olmakla beraber tasnifi karışiktır.

Gayrı munsarîf konusunda ise muhtasar sahipleri şu görüşlere yer verirler :

Halef el-Ahmar (180/796) :

،، ومعنى ما لا ينصرف : لا يخفض الا ان يضاف . فمن ذلك كل اسم مبني على أفعل مثل : أحمد . . . . . تقول : مررت بأحمد . . . (72)

Halef, gayrı munsarîfın özelliklerinden sadece onun muzaf olmadıkça esre almadığını belirtiyor.

En-Nehhâs (338/949) :

،، اعلم ان كل اسم لا ينصرف ، فانه لا ينون ولا يخفض ، ويكون في موضع نصب بغير تنوين . وكل ما لا ينصرف من الاسماء ، اذا ادخلت عليه الالف واللام او اصفته انصرف ،،

En-Nehhâs ise onun özelliklerini daha geniş bir şekilde izah ediyor.: O gayrı munsarîfın cer ve tenvin almadığını; elif lâm alırsa veya muzaf olursa munsarîf olduğunu zikreder.

İbn Bâbşâz (469/1076) :

Gayri munsarıfı müstakil bir konu şeklinde almayı ondan diğer baplarda yeri geldikçe karışık bir şekilde bahsetmektedir.

el-Curcânî (471/1078) :

،، . . . . . واما ناقص الاعراب ، وهو على قسمين : قسم رفعه بالضمة ، ونصبه وجره بالفتحة ، وذلك غير المنصرف نحو : جاءنا أحمد عليه السلام، وصدقنا أحمد عليه السلام ، وآمنا بأحمد عليه السلام، (73)

el-Curcânî'de, İbn Bâbşâz gibi gayri munsarıfı müstakil bir konu olarak ele almıyor. Onu irâb yönünden nâkis olan şeyler kategorisine sokarak şöyle tarif ediyor: Ref'i zamme, nasb ve cerr'i fetha ile olan şeydir.

el-Harîrî (516/1112) Mulhatû'l-irâb'ında :

،، هذا وفي الاسماء ما لا ينصرف فجره كنصبه لا يختلف
ليس للتنوين فيه مدخل
لشبهه الفعل الذي يستثقل
(74)

Burada el-Harîrî, bu ana dek gayri munsarıf hakkında ifade edilenlere, onun fiile benzediği için tenvin almadığını ilave ediyor.

ez-Zemahşeri (538/1143) :

،، واسباب منع الصرف تسعة : العلمية ، والتأنيث ، ووزن الفعل ، والنوصف ، والعدل ، والجمع ، والتركيب ، والعجمة ، والالف والنون المضارعتان لالفي التأنيث،، (75)

ez-Zemahşeri ise sarfa manî olan sebepleri sayıyor.

el-Cevâlikî (540/1145) :

،، وغير المنصرف ما شابه الفعل من وجهين ، وتدخل الضمة والفتحة ، ولا يدخل جر ولا تنوين ،، . . . . . اعلم ان حكم الاسماء في الاصل ان تكون منصرفا ومعنى الصرف ، تقدم ذكره الا ان ضربا منها شابه الفعل من وجهين ، فمنع ما لا يدخل الفعل من التنوين والجر . والاسباب التي اذا اجتمع في اسم واحد منها سببان ، منعاه الصرف تسعة وهي : وزن الفعل الذي يغلب عليه

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

ويخصه ، والتعريف ، والتأنيث لغير فرق ، والالف والنون المضارعتان لالفي لتأنيث ، والوصف ، والعدل ، والجمع ، والعجمة ، وان يجعل اسما شيئا واحد ،، (76)

Burada müellifimiz gayrı munsarîfın cerr ve tenvin almayışı, fet-ha ve zammeyi kabul edişi itibarı ile fiile benzediğini ve munsarîflığa mani olan dokuz sebepten ikisi bir kelimedede bulunursa onun gayrı munsarîf olacağını belirtir. Görüldüğü gibi el-Cevâlîkî mevzuuyu diğer muhtasar sahiplerinden daha detaylı olarak işlemektedir.

İbn el-Hâcib (646/1248) :

، غير المنصرف ما فيه علتان من تسع او واحدة منها تقوم مقامها وعي :
عدل ، ووصف ، وتأنيث ، ومعرفة ، وعجمة ، ثم جمع ، ثم تركيب ، والنون زائدة من قبلها الف ، ووزن الفعل ،، (77)

Metinde de görüldüğü gibi İbn el-Hâcib konuyu veciz cümlelerle kısaca izah ediyor.

İbn Mâlik (672/1273) :

، الصرف تنوين أتى مبينا   معنى به يكون الاسم أمكنا
فالف التأنيث مطلقا منع   صرف الذي حواه كيفما وقع ،، (78)

Beyitleriyle gayrı munsarîfı izaha başlar.

es-Sanhâcî (723/1323) :

Müellif son derece özlü olan eserinde gayrı munsarîfa müstakil bir bâb şeklinde yer vermiyor. Bu sebeple onun ne olduğuna ve özelliklerine değinmiyor. O sadece hafz'ın işaretlerini belirttikten sonra fet-hanın gayrı munsarîf isinde hafz alâmeti olduğunu ifade eder :

، وللخفض ثلاث علامات : الكسرة والياء والفتحة . . . . . واما الفتحة فتكون علامة للخفض في الاسم الذي لا ينصرف ،، (79)

İbn Hişâm (761/1359) :

، موانع صرف الاسم تسعة يجمعها :

وزن المركب عجمة تعريفها   عدل ووصف الجمع زد تأنيثا

كأحمد ، وأحمر ، وبعليك ، وإبراهيم ، وعمر ، وأخر ، وأحاد وموحد ، الي
الاربعة ، ومساجد ، ودنانير ، وسلمان ، وسكران ، وفاطمة ، وطلحة
وزينب ، وسلمى ، وصحراء .

فالف التأنيث والجمع الذي لا نظير له في الآحاد كل منهما يستأثر بالمنع
والبواقي لا بد من مجامعة كل علة منهن للصفة او العلمية ... (80)

İbn Hişâm ise bu ana kadar verilen bilgilere, cem ve te'nis elifinin
bir sebep olarak gayrı munsarıflığa kâfi olduğunu ekler.

es-Suyûti (911/1505) :

، هو ما كان فيه الف تأنيث كحبلى وحمراء او على وزن مفاعل او مفاعيل
كمساجد وقناديل ، او معدولا ، او موازنا للفعل ، او عجميا ، او فيه تاء
التأنيث ، او تركيب مزج ، او الف ونون زائدتين مع العلمية في الجميع
او الوصف في الأولين والأخير كعمر ، وأخر ، وأحمد ، وأحمر ، وإبراهيم
وفاطمة ، وطلحة ، وحضرموت ، وعثمان ، وسكران . فان دخلته أل او اضية
صرف نحو : في المساجد وفي أحسن تقويم ، (81)

Yukarıdaki izahtan anlaşılacağı üzere, es-Suyûti önce gayrı mun-
sarının nasıl olduğunu örnekleri ile kısaca belirtiyor; sonunda da
onun "el" alması veya muzaf olması durumunda munsarîf olacağını ifa-
de ediyor.

el-Birgîvî (981/1573) :

، ... او ناقص الاعراب بالحركتين ، اما بالضممة رفعا ، والفتحة نصبا
وجرا فهو غير المنصرف نحو : جاءني أحمد ، ورأيت أحمد ، ومررت
بأحمد ... والمراد بالمنصرف ما دخله الجر والتنوين نحو : زيد ، وبغير
المنصرف اسم معرب بالحركة لا يدخله الجر والتنوين وهو على نوعين :
سماعي ، نحو : أحاد ، وموحد ، وثناء ، ومثنى ، وثلاث ... وفياتي ،
وهو كل علم على وزن مخصوص بالفعل ، كضرب ، وشمر ... او في اوله

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

احدى زوائد المضارع غير قابل للتاء نحو : يزيد ، ويشكر وكل أفعل
التفضيل ، والصفة نحو : أفضل ، وأبيض ... (82)

O, üç kısma ayırdığı eserin üçüncü kısmı olan îrâb'ı ikiye ayırır:

Tam îrâb ve nâkıs îrâb...Metinde görüldüğü gibi gayrı munsarıfa nâkıs îrâb kısmında yer vermektedir. el-Curcânî'nin el-Avâmil'inden çok istifade ettiği ifadelerinden anlaşılmaktadır.

et-Tevkid babında ise :

İbn Bâbşâz (469/1076):

، اما التوكيد فهو تمكين المعنى في النفس باعادة لفظ او معنى ، والتوكيد المعنوية مع ما حمل عليها تسعة وهي : نفسه عينه كله أجمع أجمعون جمع كلاهما كلتاها ، والتابع أكتع أبصع أكتعون أبصعون كتع بصع كتعاء بصعاء ، كل هذا يؤكد بها المعارف الخمس دون النكرات كلها الا انه اذا أكد بنفسه او عينه الضمير المرفوع المتصل أكد المضر قبله بضمير منفصل مثل : قمت انت نفسك ، وزيد خرج هو نفسه ... (83)

Burada İbn Bâbşâz önce tevkidi, manayı kuvvetlendirmek için lafzın ve mananın tekrarı diye tarif ediyor. Sonra manevî tevkidin nasıl ve hangi kelimelerle olacağını belirtiyor. Muttasıl ref zamirinin ise ancak munfasıl zamirinden sonra "nefs" kelimesiyle tekid edilebileceğini izah ediyor.

el-Curcânî (471/1078) :

، الباب الثاني في المعمول وهو على ضربين : معمول بالأصالة ، ومعمول بالتبعية ، اي اعرابه يكون مثل اعراب متبوعه . . . والضرب الثاني [معمول بالتبعية] خمسة : الاول الصفة . . . . . والثالث التأكيد نحو : اطلب الاخلاص الاخلاص ، ونحو : اترك الذنوب كلها . . . (84)

el-Curcânî, önce mamûlü iki kısma ayırıyor; sonra tevkidi tâbîlikten dolayı mamûl kısmında iki örnekle açıklıyor. Burada "el-ihlâs" ve "Kullehâ" kelimeleri tevkiddir. Kendilerinden önceki kelimele-

rin irâbına tâbi olmuştur.

ez-Zemahşerî (538/1143) :

،، التأكيد نحو : جاءني زيد نفسه والرجلان كلاهما والقوم كلهم أجمعون
ولا يؤكد بها النكرات ،، (٥٤)

"nfsuhu, kilahuma, kulluhum ve ecmaûn" kelimelerinin tevkîd olduğunu belirten ez-Zemahşerî, nekirelerin bunlarla tekîdinin mümkün olmadığına işaret eder.

el-Cevâlîkî (540/1145) :

،، اعلم ان التوكيد لفظ يتبع الاسم المؤكد ، لرفع اللبس وازالة الاتساع
وانما تؤكد المعارف دون النكرات ، مظهرها ومضمورها . والاسماء المؤكد
بها تسعة وهي : نفسه ، وعينه ، وكله ، وأجمع ، وأجمعون ، وجمعا ، وجمع
وكلا ، وكلتا ،، (٥٥)

el-Cevîlîkî, önce tekîdin, karışıklığı izâle etmek, genişliği önlemek için kullanılan ve müekkede tabi olan bir lafız olduğunu belirtiyor; sonrada ancak marifelerin tekîd olunacağını ifade ederek manevi tekîd lafızlarını sayıyor.

İbn el-Hâcib (646/1248) :

،، التأكيد تابع يقرر أمر المتبوع في النسبة والشمول وهو لفظي ومعنوي
فاللفظي تكرير اللفظ الاول نحو : جاءني زيد زيد ، ويجري في الالفاظ
كلها . والمعنوي بالفاظ محصورة وهي : نفسه ، وعينه ، وكلاهما ، وكله ،
وأجمع ، وأكتع ، وأبتع ، وأبصع . . . ،، (٥٦)

"Tekîd, nisbet ve şumûl bakımından metbû'nun durumunu pekiştiren (teyit eden) bir lafızdır. Lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır. Lafzî tekîd birinci lafzın tekrarıdır. Bana Zeyd Zeyd geldi, gibi, Bu tür tekîd bütün lafızlarda uygulanır Manevi tekîd, belirli lafızlarla olur; bunlarda nfsuhu, aynuhu, kilâhuma, ecmau..." şeklinde tekîdi izah eder.

İbn Mâlik /672/1273) :

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

،، بالنفس أو بالعين الاسم أكدا
مع ضمير طابق المؤكدا
وأجمعهما بأفعل إن تبعا
ما ليس واحدا تكن متبعا (88)

görüldüğü gibi İbn Mâlik, tekîdi izaha, onun ismin sonunda müekkelede uygun bir zamir bulunan "ayn" ve "nefs" kelimeleriyle olduğunu belirterek başlar: şayet müekkele tekil değilse bu iki kelimeye "efalâ" vezninde ilave edilmesini isteyerek devam eder.

el-İsferâyînî (684/1285) :

،، التوكيد وهو بتكرار اللفظ او المعنى . فالاول جار في الالفاظ كلها
والثاني منوط بكلا والنفس والعين وكل وأجمع وأكتع وأبتع وأبصع (89)

"et-Tevkîd : Lafzın veya mananın tekrarıyla olur. Birincisi bütün lafızlarda geçerlidir. İkincisi ise kilâ, nefis, ayn, kull, ecmau, emtau ve ebsau...kelimeleriyle meydana gelir". Görüldüğü gibi el-İsferâyînî tekîdi gayet veciz bir ifadeyle izah etmektedir.

es-Sanhâcî (723/1323) :

،، التوكيد تابع للمؤكد في رفعه ونصبه وخفضه وتعريفه . ويكون بألفاظ
معروفة وهي : النفس والعين وكل وأجمع وتوابع أجمع وهي أكتع وأبتع وأبصع
تقول : قام زيد نفسه ، ورأيت القوم كلهم ، ومررت بالقوم أجمعين (90)

görüldüğü gibi es-Sanhâcî lafzî tekide yer vermeyip sadece manevi tekide değinmektedir. Bu tür tekidin hangi kelimelerle olacağını belirttikten sonra bazı örnekler sunmaktadır.

İbn Hişâm (761/1359) :

،، والتوكيد وهو اما لفظي نحو :
أخاك أخاك ان من لا أخ له كساع الى الهيجا بغير سلاح
او معنوي وهو بالنفس والعين مؤخرة عنها ( )

"Kardeşine kardeşine bak, zira kardeşsiz kimse silahsız harbe giden gibidir". Burada ikinci "ehâke" kelimesi lafzî tekide örnektir.

el-Birgivî (981/1573) :

،، التأكيد ، وهو قسمان : لفظي ، وهو تكرير اللفظ الاول ، او مرادفه في الضمير المتصل ، ويجري في الالفاظ كلها نحو : جاءني زيد زيد ، وضربت انت ، وضرب ضرب زيد ، وزيد قائم زيد قائم . ومعنوي ، مخصوص بالمعارف وهو : نفسه ، وعينه ، وكلاهما ، وكلتاهما ، وكله ، وأجمع وأكتع ، وأبتع ، وأبضع ، وهذه الثلاثة أتباع لاجمع ، ولا تتقدم عليه ، ولا تذكر بدونه في الفصيح ، واذا أكد المضمرة المرفوع المتصل بالنفس والعين أكد أولاً بمنفصل نحو : زيد ضرب هو نفسه ، او عينه ،، (92)

görüldüğü gibi el-Birgivi açık bir üslupla tekidi örnekler sunarak güzel bir şekilde izah etmektedir.

el-Amrîti (989/1581) :

،، وجائز في الاسم ان يؤكدا
في أوجه الاعراب والتعريف لا
ولفظه المشهور فيه أربع
كجاء زيد نفسه وقل أرى
وان تؤكدا كلمة أعدتها
فيتبع المؤكدا المؤكدا
منكر فعن مؤكدا خلا
نفس وعين ثم كل أجمع
جيش الامير كله تأخرأ
بلفظها كقولك انتهى انتهى ،، (93)

el-Amrîti burada lafzı ve manevî tekidi isimlerini zikretmeksinin izah eder. Sonra tekidin dört meşhur lafzını belirtir.

Atfu'l-beyan babında ise muhtasar sahipleri şunları ifade ederler.

İbn Bâbşâz (469/1076) :

،، واما عطف البيان فيجري مجرى النعت الا انه يكون بغير المشتق
كتبيين الاسماء ، مثل : جاءني ابو علي زيد ، وزيد ابو علي ، كأنك انعطف
على الاسم الاول فبينته بغير حرف عطف ومثله . مررت بزید هذا ، اذا
انعطفت عليه بالاشارة ،، (94)

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

Burada İbn Bâşâz, atfı beyanın ismin künye ve künyenin de isimle açıklanması olduğunu; onun müştak olmaması sebebiyle na'ttan ayrıldığını örneklerle ifade eder; işaretle de atfı beyan yapıldığını misal vererek ilâve eder.

el-Curcânî (471/1078):

«... والخامس عطف البيان نحو - آما بنبينا محمد عليه الصلاة والسلام» (95)

el-Curcânî atfı beyanı tâbilikle mamûl kısmının beşincisi olarak belirtir; hiçbir açıklama yapmaksızın bir misâlle iktifa eder.

ez-Zemahşerî (538/1143):

«وهو ان تتبع المذكور بأشهر اسميه نحو جاءني أخوك زيد ابو عبد الله» (96)

Her ne kadar burada ez-Zemahşerî atfı beyanın mezkûr isimden daha meşhur olmasını belirtiyorsa da bu genel bir kaide değildir. Yani, atfı beyanda gerekli olan bir sonraki ismin veya künyenin bir öncekini açıklar mahiyette olmasıdır.

el-Cevâlîkî (540/1145):

«ومعنى عطف البيان ان تقييم الاسماء الصريحة غير المأخوذة من الفعل

مقام الاوصاف المأخوذة من الفعل . تقول : قام أخوك محمد ، كقولك :

قام اخوك الظريف . وكذلك رأيت أخاك محمدا ، ومررت بأخيك محمد» (97)

el-Cevâlîkî, atfı beyanı, fiilden oluşmayan bir ismi fiilden meydana gelen sıfatların yerine koymanız, şeklinde tarif ederek yeni bir izah tarzı getirmektedir. Sıfatın yerine başka bir ismi koyarak onun daha kolay anlaşılmasını sağlar.

İbn el-Hâcib (646/1248):

«عطف البيان تابع غير صفة يوضح متبوعه . مثل : أقسم بالله ابو حفص

عمر» (98)

İbn el-Hâcib, görüldüğü gibi atfı beyanı çok kısa şekilde, metbû'u açıklayan sıfat olmayan bir tâbirdir, diyerek izah ediyor.

İbn Mâlik (672/1273):

«العطف اما ذو بيان او نسق والغرض الآن بيان ما سبق

فدو البيان تابع شبه الصفة حقیقة القصد به منكشفة (99)

O, atfı beyanı sıfata benzeyen tâbi diye açıklar; böylece el-Cevâlikî'nin tarifine yaklaşır.

el-İsferâyîni (684/1285):

والخامس عطف البيان ولا يجب ان يكون علما ولا أعرف ... (100)

O, "Atfı beyanın ne özel isim olması ne de matûftan daha meşhur (daha açık) olması gereklidir" diyor. Böylece ez-Zemahşeri'nin görüşüne katılmıyor. Meselâ "Câe ehûke" cümlesinde atıf "ehûke", ne özel isim ne de Zeyd'den daha meşhurdur.

İbn Hişâm (761/1359):

... عطف البيان ، وهو تابع موضح او مخصص جامد غير مؤول . فيوافق متبوعه . كأقسم بالله ابو حفص عمر ، (101)

İbn Hişâm'ın bu tarifi İbn el-Hâcib'inkine benzemektedir. O, şerhinde "Muvazzih" kelimesini atfı beyanı tekidden; "Muhassıs"ı da onu bedelden ayırmak için belirttiğini ifade eder. "Câmid" ve "Gayrı müevvel"i de onun sıfatla karıştırılmaması için zikrettiğini söyler. Birçok nahivcinin aksine o, atfı beyanın ve ma'tûf'un nekire olabileceğini âyetten delil getirerek izah eder.

es-Suyûtî (911/1505):

... العطف وهو بيان كالنعت في معناه وهو تكميل ما سبق وموافقته في الاعراب وما ذكر بعده ولا يكون معناه الا لما قبله ويفارق النعت في انه لا يكون مشتقا بخلافه نحو : أقسم بالله ابو حفص عمر ، (102)

es-Suyûtî, bu ifadesiyle atfı beyanı na'ta benzetir. Onun müştak olmadığından dolayı sıfattan ayrıldığını izah eder. Sonra da İbn el-Hâcib ve İbn Hişâm'ın belirttiği cümleyi atfı beyana örnek olarak sunar.

el-Birgivi (981/1573):

... عطف البيان ، وهو تابع جيء به لايضاح متبوعه ولا يدل على معنى فيه نحو أقسم بالله أبو حفص عمر ... (103)

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

el-Birgivi ise atfı beyanı, metbû'da bulunan bir manayı göstermeyen , onu açıklayan bir tâbi olarak tarif eder.

S O N U Ç

Nahivde muhtasar kitapları genel bir değerlendirmeye tabi tutacak olursak şunları zikretmek sanırım yerinde olacaktır:

Mensur muhtasarlar, manzumlar veya mukaddimeler ve muhtasarlar şeklinde tasnif edebileceğimiz muhtasar nahiv kitapları arasında (sunulan örneklerden de anlaşılacağı üzere) çok yakın bir benzerlik bulunmaktadır. Bu eserlerde Arapça öğretimde mübtediye ilk plânda verilmesi gereken konular veciz bir şekilde işlenmiştir. Fasil- lar, bâblar, âmil, ma'mûl, irâb veya diğer başlıklar şeklinde nahvi kısımlara ayıran muhtasar sahipleri, mevzuya kısa bir tarif veya açıklama ile girerler; bunu yine son derece özlü misaller takip eder. Belirtilen kaideye Arap şiiri ve K.Kerim'den deliller getirme ilk devir- lerde nadiren görülür. Bu hususun hicri 6. asırdan itibaren zengin- leştiğini el-Cevâlîkî'-(540/1145) nin El-Muhtasar fi'n-nahv'inden anlı- yoruz. Konunun veciz bir şekilde işlenmesi çoğu zaman mevzunun müphemliğine, kapalılığına sebep olmuştur. Bunun en çarpıcı örneği, İbn el-Hâcib (646/1248) in el-Kâfiye'si ve el-İsferâyîni'(684/1285) nin Lubbu'l-elbâb'ıdır. Bu iki esere yazılan şerhlerde bu hususun mühim bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Büyük bir çoğunluğu Basra Dil Ekolü'ne mensup olan muhtasar sahiplerinin kullandıkları nahiv ıstılahları (istisnalar nazarı itibare alınmazsa) hemen hemen aynıdır. İbn Bâbşâz (469/1076)'ın el-Mukaddimesinin sonuna koyduğu "el-Hatt" faslını diğer muhtasarlarda görmemekteyiz.

Kuşkusuz mensur muhtasarların en meşhuru İbn-el-Hâcib'(646/ 1248) in el-Kâfiye'si ve İbn Hişâm'(761/1359) ın Kadru'n-nedâ'sı; man- zum muhtasarların en meşhuru ise İbn Mâlik'(672/1273) in el-Elfiy- ye'sidir. Burada el-Cevâlîkî'(540/1145) nin eserinin de, uslûbunun açık, misallerinin yeterli, istişhadının zengin olması sebebiyle mühim bir yer işgal ettiğini belirtmek gerekir. Muttali olduğum mensur muhta- sarların en vecizi es-Sanhâcî'(723/1323) nin el-Acurrûmiyye'si, man- zumların en vecizi ise eş-Şebrâvî'(1250/1834) nin 51 beyitten oluşan el- Manzume'sidir.

Mübtediye faydalı olma açısından mezkûr eserler hakkında şunları söyleyebiliriz:

Her ne kadar muhtasar nahivlerin büyük bir kısmı öğretimde kolaylık (hıfz için) kaleme alınmışsa da bugün bu eserlerin ilk etapta okutulması pedagojik açıdan mahzurludur. Ancak Arapçayı biraz öğrendikten sonra nahvin çatısı mahiyetindeki uygun bir muhtasarı okumak (Arap gramerinde derli toplu bilgiler öğrenmek için) son derece faydalı olacaktır. Amil, mamûl ve îrâb açısından nahvin konularına bakış ise zorluğu nedeniyle günümüz şartlarına pek uygun değildir.

DİPNOTLAR

- 1) İzzudîn et-Tenûhî'nin edisyon kritiğiyle 1961 de Şam'da basılmıştır.
- 2) Bkz. Halef el-Ahmar, el-Mukaddime, Süleymaniye ktp.Şehit Ali Pa-şa (yzm.) No: 2358/4
- 3) Husâm Saîd en-Naîmî, İbn Bâbşâz'ın el-Mukaddime'sine yazdığı el-Mukaddime, Bağdat, 1970, s.6
- 4) Gorgis Avad'ın edisyon kritiğiyle Bağdat'ta 1965 yılında neşredilmiştir.
- 5) İbn Bâbşâz'ın el-Mukaddime'si Husâm Saîd en-Naîmî tarafından Bağdat'ta 1970 de neşredilmiştir.
- 6) Bu mukaddimeler için bkz. Kâtip Çelebi, Keşfu'z-zunûn, İstanbul, 1972, II, 1972
- 7) Bağdatlı İsmail Paşa, Keşfu'z-zunûn zeyli, İstanbul, 1972, II, 451
- 8) Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 1631
- 9) el-Cevalikî, el-Muhtasar fi'n-nahv, Köprülü ktp.(yzm.) No:1501
- 10) el-Kâfiye ve şerhleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 1370-1375; Üsâme Tâha er-Rifâî'nin Abdurrahman el-Câ-mî'nin el-Fevaidu'z-ziyâiyye'sine yazdığı el-Mukaddime, Irak, 1983, I, 18-41
- 11) el-Unmuzec İstanbul'da 1880 de neşredilmiştir. Onun Süleymaniye Kütüphanesi'nin çeşitli bölümlerinde yazma nüshaları bulunmaktadır.
- 12) el-İsferâyînî'nin Lubbu'l-elbâb'ı halen neşredilmemiştir. Süleymaniye Kütüphanesinde birçok yazmaları vardır. İstifade ettiğimiz nüsha: Lubbu'l-elbâb, Aya sofya Kütüphanesi (yzm.) No: 4576; bkz. Broc. Tarihu'l-Arabî, Ramazan Abduttevâb tercemesi, Mısır, 1975, V, 265
- 13) Recezle yazılmış bin beyitten ibaret olduğu için Elfiye adıyla meşhurdur. Birçok şerhleri vardır. Fazla bilgi için bkz. Katip Çelebi, a.g.e., I, 151, Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Mukaddimet Şerh İbn Akil, Mısır, tarihsiz, I, 5-9
- 14) Katip Çelebi, a.g.e., I, 151; Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, a.g.e., I, 6
- 15) el-Amrîti, Nazmu'l-Acurrûmiyye, Mecmû mühimmâti'l-mutûn, Mısır, 1949, s. 301-317.
- 16) eş-Şebrâvî, el-Manzûme, Mecmû mühimmâti'l-mutûn, s. 488-492
- 17) el-Uttârî, el-Manzûme, Mecmu mühimmâti'l-mutûn, s. 492-497.
- 18) el-Harîrî'nin bu eseri Mısır'da 1921 neşredilmiştir.
- 19) Bu mukaddimeler için bkz. Katip Çelebi, a.g.e., II, 1804
- 20) Muhtasarlar için bkz. Katip Çelebi, a.g.e., II, 1630-1631
- 21) "es-Sanhâc" Fas'ta bir kabile ismidir. Kelimenin "es-Sunhâc" ve "es-Sinhâc" şeklinde

MUHTASAR NAHİV KİTAPLARINA BİR BAKIŞ

- olduğu da söylenir. Bkz., ez-Zirikli, el-A'lâm, ikinci baskı, Beyrut, Tarihsiz, III, 301
- 22) "el-Ecrûmiyye" şekli yaygın ise de doğrusu el-Acurrûmiyye'dir; zira es-Sanhaciye "İbn Âcurrûm" da denir. Bu kelime Berberce'de fakir anlamına gelir. bkz. Abbas el-Kummîm, el-Kunâ ve'l-el-kâb, en-Necef, tarihsiz, I, 190; ez-Zirikli, a.g.e., VII, 262
- 23) İbn Hişâm, Katru'n-nedâ, el-Kahire, 1958
- 24) Katip Çelebi, a.g.e., II, 1179; Curcânî'nin el-Avâmil'i için bkz. Mecmû mühimmâtî'l-mutûn, s. 478-487.
- 25) el-Birgivi, İzhâru'l-esrâr, Mecmû muhimmâtî'l-mutûn, s.429-477
- 26) İbn Bâbşâz, a.g.e., s. 58
- 27) Onun Süleymaniye'deki yazması yalnız 7 varaktır. Bkz. Şehit Ali Paşa a.g.e. (yzm.) No: 2358/4
- 28) Bkz. İbn Bâbşâz, a.g.e.
- 29) Halef el-Ahmar, a.g.e., (yzm.) v.53a.
- 30) Broc. a.g.e., IV, 302; Katip Çelebi, a.g.e., II, 1804; Husâm Saîd en-Naîmî, a.g.e. s.5.
- 31) Katip Çelebi, a.g.e., II, 1370
- 32) Süleymaniye ktp.'sinin çeşitli bölümlerinde Lubbu'l-elbâb'ın çok sayıda yazma şerhleri bulunmaktadır. Yine şerhler için bkz. Katip Çelebi, a.g.e., II, 1543; Taşköprüzade, Miftâhu's-saâde, el-Kahire, tarihsiz, I, 186
- 33) Halef el-Ahmar, a.g.e. (yzm.), V. 53a
- 34) Halef el-Ahmar, a.g.e., göst.yer.
- 35) İbn Bâbşâz, a.g.e., s.12
- 36) el-Cevâlikî, a.g.e., (yzm.), v. 1a
- 37) Halef el-Ahmar, a.g.e. (yzm.), v. 57a; bu hususta fazla bilgi için bkz. a.g.e., v.54a, 55a, 56b, 58a, 58b.
- 38) K.Kerim, Hüd, 72
- 39) Halef el-Ahmar, a.g.e., (Yzm.), v. 56b; fazla bilgi için bkz. a.g.e., v. 54a, 55a, 57b, 58a, 58b, 59a.
- 40) Halef el-Ahmar, a.g.e. (yzm.) v.53a
- 41) el-Cevâlikî, a.g.e. (yzm.), v.8b
- 42) İbn Bâbşâz, a.g.e., s.21
- 43) K.Kerim, Yûsuf, 31
- 44) İbn Bâbşâz, a.g.e. s.28-29; ayetle istişhad için bkz. a.g.e., s.32, 33, 34, 48, 49, 50, 53, 54, 55
- 45) el-Cevâlikî, a.g.e., (yzm.) v. 41a
- 46) el-Cevâlikî, a.g.e., (yzm.) v. 21a; bu hususta fazla bilgi için bkz. a.g.e., v. 6a, 7a, 7b, 9a, 9b, 10a, 11a, 11b, 33b, 34b, 35a, 36b, 37b ...
- 47) K.Kerim, Muhammed, 231
- 48) el-Cevâlikî, a.g.e. (yzm.)m, v. 7b; fazla bilgi için bkz., a.g.e., 4b, 6a, 11b, 34b, 37b, 39a, 40a ...
- 49) Sîbeveyh, el-Kitâb, Beyrut, 1967, I, 9
- 50) Halef el-Ahmar, a.g.e. (yzm.) v. 52b
- 51) İbn el-Hâcib, el-Kâfiye, İstanbul, tarihsiz, s. 2
- 52) İbn el-Hâcib, a.g.e., s.2
- 53) İbn el-Hâcib, a.g.e., s.2
- 54) İbn el-Hâcib, a.g.e., s.2,3
- 55) İbn el-Hâcib, a.g.e., s.3
- 56) el-İsferâyînî, a.g.e., (yzm.) v.4a
- 57) es-Sanhâcî, el-Acurrûmiyye, en-Necef, tarihsiz, s.3,4
- 58) İbn Hişâm, Şerh Katru'n-nedâ, Mısır, 1963, s.11
- 59) İbn Hişâm, a.g.e., s.11
- 60) İbn Hişâm, a.g.e., s.12
- 61) İbn Hişâm, a.g.e., s.12

- 62) el-Birgîvî, İzhâru'l-esrâr, Mecmû mühimmâtî'l-mütûn, Mısır, 1949, s. 430
- 63) İbn Bâbşâz, a.g.e., s.29
- 64) el-Curcânî, el-Avâmil, Mecmû mühimmâtî'l-mütûn, Mısır, 1949, s.485
- 65) Sadullâh el-Berdaî, Hadâiku'd-dekâik (el-Unmuzec şerhi), İstanbul, tarihsiz, s. 48-51
- 66) el-Cevâlîkî, a.g.e. (yzm.) v. 1a
- 67) İbn el-Hâcib, a.g.e., s.3
- 68) es-Sanhâcî, a.g.e. s. 468
- 69) İbn Hişâm, a.g.e. s. 45
- 70) es-Suyûtî, İtmâmu'd-dirâye, Mısır, tarihsiz (es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-ulûm'unun kenarında basılmıştır), s. 468
- 71) el-Birgîvî, a.g.e., s.468
- 72) Halef el-Ahmar, a.g.e. (yzm.) 52b
- 73) el-Curcânî, a.g.e., s.486
- 74) el-Harîrî, Mulhatu'l-irâb, Süleymaniye ktp., Laleli (yzm.) No: 3454, v. 16a
- 75) Sa'dullâh el-Berdaî, a.g.e. s.58
- 76) el-Cevâlîkî, a.g.e. (yzm.) v.2b
- 77) İbn el-Hâcib, a.g.e., s.4,5
- 78) İbn Mâlik, el-Elfiyye, Mecmu mühimmâtî'l-mütûn, s.358
- 79) es-Sanhâcî, a.g.e., s. 23-25
- 80) İbn Hişâm, a.g.e., s.311,312
- 81) es-Suyûtî, a.g.e., s. 104
- 82) el-Birgîvî, a.g.e., s.469-471
- 83) İbn Bâbşâz, a.g.e., s. 46
- 84) el-Curcânî, a.g.e., s. 484, 485
- 85) Sa'dullâh el-Berdaî, a.g.e., s. 168-173
- 86) el-Cevâlîkî, a.g.e. (yzm.) v. 13a
- 87) İbn el-Hâcib, a.g.e. s.39, 40
- 88) İbn Mâlik, a.g.e., s. 350
- 89) el-İsferâyînî, a.g.e. (yzm.) v. 40a
- 90) es-Sanhâcî, a.g.e. s. 133
- 91) İbn Hişâm, a.g.e. s. 289-292
- 92) el-Birgîvî, a.g.e. s. 467
- 93) el-Amrîtî, Nazmu'l-Âcurrûmiyye, Mecmû mühimmâtî'l-mütûn, s. 311
- 94) İbn Bâbşâz, a.g.e., s.48
- 95) el-Curcânî, a.g.e., s. 311
- 96) Sa'dullâh el-Berdaî, a.g.e. s. 189-190
- 97) el-Cevâlîkî, a.g.e. (yzm.) v. 14b
- 98) İbn el-Hâcib, a.g.e., s.32
- 99) İbn Mâlik, a.g.e. s. 351
- 100) el-İsferâyînî, a.g.e. (yzm.) v. 40b
- 101) İbn Hişâm, a.g.e. s. 297, 298
- 102) es-Suyûtî, a.g.e. s. 117
- 103) el-Birgîvî, a.g.e. s. 48

ملخص البحث

لما رأيت بعض النحويين واصحاب العربية ، قد اهتموا بوضع كتب نحوية وجيزة ، يخف على المتعلم والمبتديء ، حفظها وفهمها ، بحثت عما وصلنا من هذه الكتب ، وحصلت على قسم كبير منها . وبعد ما اطلعت عليها ، قررت ان أضع بحثا علميا حول هذا الموضوع . وانطلاقا من هذا الفكر ، عنيت بها لاسلط الضوء عليها بشكل عام راغبا في ان أبين :

- ما هي الكتب النحوية المختصرة ، ومن هم الذين ألفوها ، ولم جعلوها مختصرة ؟
  - ما السبب الذي أدى الى وضعها ، ومن أول نحوي استهل بكتابتها ، وكيف نظم ورتب كتابه ، وأي منهج اتبع ؟
  - هل سار من جاء بعده على هذا المنهج او اتخذ طريقا آخر في هذا الصدد ؟
  - هل يمكننا ان نقسم هذه الآثار الى عدة أقسام من ناحية الشكل والمحتوى ؟
- ثم اخترت بعض الابواب والمواضيع من هذه الكتب ، ورتبتها حسب تاريخ وفيات مؤلفيها ، وقدمت بادئا بقول من هو أقدم ، لنرى التشابه والفرق بينها .

وأخيرا تكلمت عن النتيجة التي وصلت اليها فقلت : ان هذه المختصرات قد قصد فيها أصحابها الايجاز والاختصار لا الاطناب . وابتعدوا عن التعقيد تسهيلا للحفظ . ومع هذا نرى ان هذا القصد لم يتحقق في بعضها ، لصعوبة شرح مادة بكلام وجيز ومن بين هذه الكتب ، الكافية لابن الحاجب المتوفى سنة ٦٤٦ هـ ، ولب الالباب للاسفراييني المتوفى سنة ٦٨٤ هـ . وبعدما اطلعت عليهما ، فهمت ان اسلوب هذين الكتابين ، بالرغم من شهرتهما ، صعب وغامض . واظن ان هذا الغموض ، لعب دورا هاما في كتابة الشروح عليهما .